

Protocol

VERDRIET EN ROUW BIJ OVERLIJDEN



Franciscus

Basisonderwijs
Schoollaan 2
6241 BM Bunde
Tel. 043-3641508
E-mail: info.franciscusbu@innovo.nl

PROTOCOL VERDRIET EN ROUW BIJ OVERLIJDEN

Inleiding

In dit protocol beschrijven we de procedurele stappen die in voorkomende gevallen op onze school genomen worden. We realiseren ons dat iedere situatie op zich staat en het handelen nooit in strakke procedures te vatten is, maar vinden het desondanks belangrijk dat er vooraf richtlijnen vastgesteld zijn.

In alle gevallen is de schoolleiding, in de persoon van de directeur en bij diens afwezigheid de adjunct directeur, intern begeleider of één van de bouwcoördinatoren, de aanspreekbare persoon voor de collega's.

De te ondernemen acties zullen door de directeur altijd in overleg met de intern begeleider en/of één van de bouwcoördinatoren en de betrokken leerkracht(en) genomen worden, maar nooit zonder overleg met de familie, partner en/of andere naasten van de betrokkenen.

Inhoud van dit protocol:

- **Protocol: Verdriet en rouw bij overlijden van een leerling**
- **Protocol: Verdriet en rouw bij overlijden van een ouder, broer of zus van een leerling.**
- **Protocol: Verdriet en rouw bij overlijden van een personeelslid**
- **Protocol: Verdriet en rouw bij overlijden ouders, partner, kind van medewerker**

Protocol Verdriet en rouw bij overlijden van een leerling

1. Het bericht komt binnen

Bericht van een ernstig ongeluk of overlijden van een leerling

- Er wordt naar de toedracht gevraagd
- Toezeggen dat er iemand zal terugbellen. Vragen op welk nummer men bereikbaar is en op welk tijdstip.
- De ontvanger van het bericht waarschuwt zo snel mogelijk de directeur/diens plaatsvervanger.
- De directeur verifieert het bericht wanneer het niet afkomstig is van familie, arts of politie. Breng zonodig de hulpverlening op gang (arts-politie e.d.).
- Directeur zoekt contact met de nabestaanden.
- Houd rekening met cultuurverschillen. **Verdieping noodzakelijk ; wat zijn deze cultuurverschillen?**

2. Het verstrekken van de informatie

De directeur informeert:

- De collega's over het ongeluk/overlijden.
- De aanpak naar broertjes en zusjes toe die op school zijn, zal moeten lopen volgens vast plan:
- Hoe worden zij op de hoogte worden gebracht en door wie? (lieftst ouders, als nabestaanden vragen, met medeweten van ouders, of school dat wil doen, gebeurt dit in samenspraak/ nooit alleen dit gesprek voeren)
- Blijven de broertjes en zusjes op school of gaan ze naar huis? Gaan deze kinderen naar huis of naar familie? Zo ja, naar wie? Welk adres en welk telefoonnummer? Familie op de hoogte stellen van opvangadres.

3. De verder te nemen stappen

Zo spoedig mogelijk wordt een **crisisteam** samengesteld dat de activiteiten ontwikkelt en coördineert:

- Leden van het **crisisteam**: de directeur, de adjunct directeur, de i.b.-er (interne begeleider), coördinator van de betreffende bouw en de betrokken groepsleerkracht(en) en indien nodig, een externe deskundige: maatschappelijk werker.
- De directeur wordt als eindverantwoordelijke/ contactpersoon aangewezen.
- Het **crisisteam** is verantwoordelijk voor:
 - Informatie aan de betrokkenen.
 - Organisatorische aanpassingen.
 - Opvang van leerlingen en collega's.
 - Contacten met de ouder(s)/ verzorger(s)/ voogd.
 - Regelingen in verband met rouwbezoek en uitvaart.
 - Administratieve afwikkeling.
 - Eventuele nazorg bij broertjes/ zusjes.

4. Het verstrekken van de informatie

Het **crisisteam** gaat na wie geïnformeerd moet worden over het overlijden:

- Personeel, ook afwezig personeel telefonisch op de hoogte brengen.
- De groep van de leerling(en).
- De kinderen uit de andere groepen.
- De ouders (informereren middels een brief, zie bijlage I)
- Bestuur
- Personen en instanties van wie kans bestaat dat zij contact opnemen met de familie zoals externe hulpverlening, leerplichtambtenaar, GGD en dergelijke.

5. Informeren van de klasgenootjes

Aandachtspunten vooraf

De groepsleerkrachten bereiden zich samen voor op het gesprek met hun groep.

- Creëer een sfeer waarin het mogelijk is om te zeggen dat je er moeite mee hebt, of misschien wel dat je het niet kunt. Bekijk in hoeverre je elkaar kunt ondersteunen met tips.
- Vraag zonodig, een vertrouwde collega om je te steunen of met je de klas in te gaan.
- Probeer de opvang zoveel mogelijk in de klas te houden, maar zorg dat er een ruimte is waar leerlingen naartoe kunnen, die alleen maar willen huilen of erg overstuur zijn.
- Wees erop voorbereid dat deze jobstijding andere verlieservaringen kan reactiveren, zowel bij leerlingen als bij leerkrachten.
- Zorg dat je werkvormen bij de hand hebt die verwerking stimuleren : tekenpapier – kleurpotloden - taalblaadjes enz. (bv. 'verlieskisten' bij GGD).
- Bereid je goed voor: wat ga je zeggen en hoe, welke reacties kun je verwachten?

De mededeling

Aandachtspunten bij het vertellen van het bericht:

- Begin met een inleidende zin, maar breng het bericht vervolgens zonder eromheen te draaien (gebruik zonodig een prentenboek of een gedicht, lied).
- Geef in eerste instantie niet teveel informatie ineens.
- Geef voldoende tijd voor emoties.
- Voeg zonodig informatie toe maar houd je bij de feiten.
- Wanneer de leerlingen vragen hoe het verder moet, kun je de volgende informatie geven:
 - Hoe het contact verloopt met de familie.
 - Hoe de afspraken worden gemaakt over rouwbezoek en uitvaart.
 - Dat de ouders van de leerlingen van de groep per brief geïnformeerd worden.
 - Vertel bij wie de leerlingen terecht kunnen voor een persoonlijk gesprek.
 - Heb oog voor de reacties bij kinderen. In principe zijn alle reacties goed.

Vervolgens

- Praat met de kinderen over het gebeurde.
- Praat met de kinderen over het slachtoffer, overledene.
- Er is ruimte voor verdriet, niets is gek.
- Geef aan de kinderen in de klas de ruimte voor keuzeopdrachten naast het gewone lesprogramma.

6. Bezoek aan de ouders

Het eerste bezoek

- Dezelfde dag neemt de directeur contact op met de ouders om huisbezoek af te spreken.
- Bij dit bezoek is in ieder geval de directeur en diens plaatsvervanger aanwezig. Verder gaat i.b.-er mee en eventueel de desbetreffende leerkracht (en). **In ieder geval niet alleen gaan.**
- Houd er rekening mee dat het eerste bezoek meestal alleen een uitwisseling van gevoelens is.
- Informeren welke informatie over het overlijden aan de leerlingen verteld mag worden.
- Vraag of de school een advertentie mag plaatsen.
- Vraag of je een tweede bezoek mag brengen om wat verdere afspraken te maken.
- Laat adres/ telefoonnummer achter i.v.m eventueel opnemen van contact.

De rouwadvertentie

- Namens wie? (personeel, MR, INNOVO, leerlingen). Contact opnemen met INNOVO. (Communicatie-adviseur H el ene Bessems).
- We kiezen voor   en gezamenlijke advertentie.
- Voor welke krant(en) kiezen we?
- Zorg bij meer advertenties, dat ze bij elkaar in dezelfde editie en op dezelfde dag in de krant komen.
- Controleer de juiste spelling van de (voor -)namen.

Een tweede bezoek

- Vraag wat de school kan betekenen voor de ouders.
- Overleg over alle te nemen stappen met de ouders:
- bezoekmogelijkheden van leerkracht(en) en/ of leerlingen.
- Bijwonen van de uitvaart/ reservering plaats in de kerk voor leerkrachten, kinderen en ouders.
- Brief die naar ouders van de groepen uitgaat.
- Versiering in de kerk.
- Eventueel afscheidsdienst op school.
- Rouwhoekje in de klas/ gemeenschappelijke ruimte.

7. Organisatorische aanpassingen:

- Zorgen voor informatie aan de ouders.
- Alle collega's, die bij de uitvaart aanwezig willen zijn, uitroosteren door de school gedurende een aantal uren te sluiten ('s middag kan er bv weer school zijn)
- Zorgen voor begeleiding van de betreffende leerkrachten m.b.t. handelen in de groep: materialen en tips aanreiken. (in schoolarchief een map aanleggen: Rouw en verdriet)
- Bij ziekte/afwezigheid van de groepsleerkracht neemt een vertrouwde leerkracht de groep over, liefst de leerkracht van het afgelopen schooljaar
- De directeur is het aanspreekpunt voor de pers.

8. Contacten met de ouders van de overige leerlingen

Informeer de ouders via een brief over:

- De gebeurtenis.
 - Organisatorische (rooster)aanpassingen.
 - De (na)zorg voor de leerlingen op school.
 - Contactpersonen op school.
 - Aanwezigheid bij de uitvaart/ plaats in de kerk.
 - Eventuele afscheidsdienst op school.
- (eventueel)Rouwprocessen bij kinderen en problemen die zich daarbij kunnen voordoen. (info jeugdzorg / GGD). Begeleiding van rouwprocessen kan als bijlage meegegeven worden.

9. Voor de begrafenis/crematie

- Houd de reacties van kinderen goed in de gaten. Verdriet en vrolijk spel wisselen zich vaak af
- Creëer een herinneringsplek (ook na de begrafenis/crematie).
- Haal de stoel/tafel niet direct uit het lokaal; kijk samen met team hoe je dat het beste kunt aanpakken (kan bv zes weken).
- Bedenk met de klas hoe je de overledene het best kunt gedenken: foto, kaars, bloemen, attributen van het kind, geliefd speelgoed en dergelijke.
- Geef ruimte voor vragen.
- Geef leerlingen de kans om zich creatief te uiten: tekenen. Jonge kinderen spelen in de poppenhoek of verwerken op een andere manier vanuit spel.
- De kinderen kunnen in overleg met de ouders van de overledene een aandeel hebben in de rouwdienst.
- Rituelen zijn belangrijk voor de rouwverwerking planten van een boompje, een persoonlijke boodschap op de kist leggen, zingen, e.d.
- Bespreken of de vlag halfstok wordt gehangen.
- Als de ouders van de overledene de aanwezigheid van de kinderen bij de uitvaart niet op prijs stellen, kan op school een afscheidsdienst worden gehouden.
- Vang de leerlingen na de uitvaart of na de afscheidsdienst op om nog even na te praten.

10. Namens het team:

- **Crisisteam** zorgt voor kaart namens het team.
- **Crisisteam** zorgt voor gezamenlijke rouwadvertentie, namens alle geledingen.
- **Crisisteam** bestelt bloemen. (of eventueel geldelijke bijdrage).

11. Nazorg:

- Let op signalen van een stagnerend rouwproces bij leerlingen.
- Organiseer zonodig gerichte activiteiten om het rouwproces te bevorderen zoals schrijven, tekenen of het werken met gevoelens.
- Let speciaal op risicoleerlingen zoals leerlingen die al eerder verlies geleden hebben en op risicocollega's.
- Geef leerlingen die veel moeite hebben met het verwerken van het verlies individuele begeleiding.
- Sta af en toe stil bij herinneringen aan de gestorven leerling. De directeur neemt elk jaar gedurende de basisschooltijd contact op met de ouders (de herinnering kan digitaal gepland worden)
- Registreren in Eduscope (journaal) bij eventuele broertjes en zusjes.

12. Na de begrafenis

In de klas

- Neem de dagen erna in de klas ruim de tijd om over de begrafenis te spreken.
- Probeer de dag na de uitvaart weer te starten met de lessen.
- Organiseer gerichte activiteiten om het rouwproces te bevorderen zoals schrijven, tekenen of het werken met gevoelens.
- Hang eventueel een foto op van de overleden leerling in de klas of in de school.

Ouders, broers en zussen van de overleden leerling

- Denk aan de ouders; zij hebben vaak behoefte aan een nagesprek.
- Nodig de ouders uit voor activiteiten op school voor de gestorven leerling, zoals schoolfeest, afscheid schoolverlaterdagen. Zij geven zelf wel aan of ze dit aankunnen.
- Denk op de verjaardag en sterfdag van de overleden leerling aan ouders, broers en zussen.
- Heb oog voor de moeilijke momenten van de ouders van de overledene: schoolreisjes, ouderavonden en dergelijke; een kaartje of een gebaar op die momenten is voor ouders heel ondersteunend. (de leerkracht regelt dit in overleg met directeur)
- Houd oog voor de broertjes en zusjes van het overleden kind.
- Persoonlijke bezittingen van de overleden leerling aan de ouders overhandigen.

Medeleerlingen

Het is belangrijk dat een kind weet dat het zich mag uiten. Het kind weet dan: ik sta er niet alleen voor! Soms zie je de rouwreactie van kinderen pas weken of maanden later. Deze reactie kan explosief zijn. Let op de signalen:

- duimzuigen
- afhankelijk gedrag
- kinderlijk gedrag
- ouderlijk gedrag
- lichamelijke klachten
- slapeloosheid
- ander spelgedrag
- angst om alleen te zijn
- slecht eten
- angstdromen
- niet meer kunnen huilen
- anders huilen
- prikkelbaarheid
- buikpijn
- stemverandering
- zich terugtrekken
- let speciaal op risicoleerlingen, zoals kinderen die al eerder een verlies hebben geleden.
- jongens gaan vaak schijnbaar laconiek met het verlies om. Vaak vertonen zij dan stoer gedrag: 'niks aan de hand'.
- sta af en toe stil bij herinneringen, besteed aandacht aan de verjaardag en sterfdag van de overleden leerling.
- rond aan het einde van het schooljaar iets af met de kinderen van de klas van de overledene.

Leerkracht(en)

- Nazorg voor de groepsleerkracht en het team.
- Evaluatie van het **crisisteam**

13. Bij ernstige ziekte

Als er aan het overlijden van een kind een ziekteproces vooraf gaat, let dan op het volgende:

- Voor zieke kinderen is school wellicht nog belangrijker dan voor gezonde kinderen. School geeft een hoopvol toekomstperspectief. Laat daarom het zieke kind zoveel mogelijk deelnemen aan alle activiteiten. Zo komt het kind niet in een ongewilde uitzonderingspositie te zitten.
- Bereid de klas goed voor op de uiterlijke veranderingen gedurende de ziekte. Kinderen zijn immers erg gevoelig voor een beoordeling van hun uiterlijk.
- Laat een kind eventueel zelf of samen met de ouders vertellen wat er aan de hand is.
- Regelmatig contact met de ouders is erg belangrijk. (Ook om te weten wat het kind zelf al weet!)
- Als de ziekte ongeneeslijk is, kan het zijn dat de ouders en het kind er thuis niet over praten om elkaar te beschermen. Het kind zoekt dan vaak een vertrouwde persoon buiten het gezin, b.v. iemand van school.
- Laat het kind merken dat het altijd kan en mag praten over de ziekte.
- De klas te vroeg inlichten over een langdurige ziekte is niet erg verstandig. De leerlingen hebben dan misschien moeite om gewoon te doen tegen de zieke leerling en doordat de ziekte zo lang duurt, verslapt de aandacht snel en is de schok des te groter.
- Als de leerling niet meer op school kan komen, houd dan wel steeds contact. Dit kan bijvoorbeeld door een dagboek bij te houden, post te sturen, video/foto's e.d. Houd de ouders op de hoogte van de gebeurtenissen op school.

Protocol: Verdriet en rouw bij overlijden van een ouder, broer en zus van een leerling

1. Het bericht komt binnen

- Neem de brenger van het bericht direct mee naar een rustige ruimte. Zorg, indien nodig, voor opvang van je groep en/of roep z.s.m. de directeur.
- Geef voldoende ruimte en tijd om de brenger zijn/haar boodschap te kunnen vertellen.
- Geef aan, nadat de boodschap is gebracht, dat de school alle hulp zal bieden waar dat nodig is.
- Bij telefonisch bericht neem je contact op met directeur om verdere afspraken te maken.

2. De te nemen stappen

Crisisteam samenstellen dat de activiteiten ontwikkelt en coördineert:

- Leden van het **crisisteam**: de directeur, de adjunct-directeur, de i.b.-er van de bouw, de betrokken groepsleerkracht(en) en indien nodig, een externe deskundige.
- De directeur wordt als eindverantwoordelijke aangewezen.
- Het **crisisteam** is verantwoordelijk voor:
 - Informatie aan de betrokkenen
 - Organisatorische aanpassingen
 - Opvang van leerlingen en collega's
 - Contacten met de ouder/ verzorger/ voogd
 - Regelingen in verband met rouwbezoek en uitvaart
 - Administratieve afwikkeling
 - Nazorg van de betrokkene(n)

3. Het verstrekken van de informatie

Het **crisisteam** gaat na wie geïnformeerd moet worden over het overlijden:

- Personeel, ook personeel dat afwezig is.
- De groep van de leerling(en). Afhankelijk van het tijdstip, bv in het weekend of in de avonduren, licht het **crisisteam** eerst de ouders telefonisch/mail in over het overlijden van de ouder, zodat die zelf hun kind op de hoogte kunnen brengen.
- Alle ouders
- Bestuur
- Personen en instanties van wie kans bestaat dat zij contact opnemen met de familie zoals externe hulpverlening, leerplichtambtenaar, GGD en dergelijke.

4. Het vertellen van het verdrietige nieuws

Het **crisisteam** zal in onderling overleg bepalen wanneer het verdrietige nieuws zal worden verteld in de betreffende groep(en), aan de ouders en andere geledingen.

Aandachtspunten bij het vertellen van het bericht:

- Ga na of je het alleen aankunt, vraag zonodig een collega je te ondersteunen.
- Bereid je altijd voor: wat ga je zeggen en hoe, welke effecten kun je verwachten.
- Begin met een inleidende zin maar breng het bericht vervolgens zonder eromheen te draaien (gebruik zonodig een prentenboek of een gedicht, lied).

- Geef in eerste instantie niet teveel informatie ineens.
- Geef voldoende tijd voor emoties.
- Voeg zonodig informatie toe maar houd je bij de feiten.
- Wanneer de leerlingen vragen hoe het verder moet, kun je de volgende informatie geven:
 - Hoe het contact verloopt met de familie.
 - Hoe de afspraken worden gemaakt over rouwbezoek en uitvaart.
 - Dat de ouders van de leerlingen van de groep per brief/email geïnformeerd worden.
 - Vertel bij wie de leerlingen terecht kunnen voor een persoonlijk gesprek.
 - Heb oog voor de reacties bij kinderen. In principe zijn alle reacties goed.

5. Organisatorische aanpassingen:

- Zorgen voor informatie aan de ouders.
- Collega's, die bij de uitvaart aanwezig willen zijn, uitroosteren.
- Zorgen voor begeleiding van de betreffende leerkrachten m.b.t. handelen in de groep: materialen en tips aanreiken.

6. Contacten met partner van de betrokken ouder van leerling(en):

- Uiterlijk de dag na het overlijden neemt de directeur contact op.
- Informeren welke informatie over het overlijden aan de leerlingen verteld mag worden.
- Een afspraak maken voor een bezoek.
- Hierbij is in ieder geval de directeur of diens plaatsvervanger en de groepsleerkracht aanwezig. Minstens met zijn tweeën gaan (in ieder geval niet alleen).
- Vraag wat de school kan betekenen voor de familie.
- Overleg over alle te nemen stappen:
 - Bezoekmogelijkheden van groepsleerkracht(en).
 - Bijwonen van de uitvaart/ reservering plaats in de kerk voor kinderen en ouders.
 - Brief die naar ouders van de groep(en) uitgaat.
 - Rouwhoekje in de klas/gemeenschapsruimte.
- Laat adres en telefoonnummer achter i.v.m. eventueel opnemen van contact.

7. Contacten met de ouders van de overige leerlingen

- Informeer de ouders via een brief over:
 - De gebeurtenis.
 - Organisatorische (rooster)aanpassingen.
 - De (na)zorg voor de leerlingen op school.
 - Contactpersonen op school.
 - Aanwezigheid bij de uitvaart/ plaats in de kerk.

8. Begeleiding tussen overlijden en uitvaart:

- Zonodig gebruik maken van speciale lessen om met de leerlingen te praten over hun gevoelens.
- De dag na de uitvaart nog tijd en aandacht besteden in de groep om na te praten.

9. Namens het team:

- **Crisisteam** zorgt voor kaart namens het team.
- **Crisisteam** bestelt, een boekje, dat thuis bezorgd wordt.

10. Nazorg:

- Let op signalen van een stagnerend rouwproces bij leerlingen.
- Organiseer zonodig gerichte activiteiten om het rouwproces te bevorderen zoals schrijven, tekenen of het werken met gevoelens.
- Let speciaal op risicoleerlingen zoals leerlingen die al eerder verlies geleden hebben en op risicocollega's.
- Maak een notitie bij het document over vervangersinformatie (in de klassenmap) onder het kopje: belangrijk om te weten.
- Neem zoveel mogelijk informatie/gegevens op in Eduscope.
- Geef leerlingen die veel moeite hebben met het verwerken van het verlies individuele begeleiding.
- Sta af en toe stil bij herinneringen aan de gestorven ouder.

Protocol: Verdriet en rouw bij overlijden van een personeelslid

1. Het bericht komt binnen:

Bericht van een ernstig ongeluk of overlijden van een leerkracht

Degene die het bericht krijgt neemt z.s.m. contact op met de directeur/diens plaatsvervanger.

2. Het verstrekken van de informatie:

De directeur informeert de collega's over het ongeluk/ overlijden.

3. De verder te nemen stappen:

Zo spoedig mogelijk wordt een **crisisteam** samengesteld dat de activiteiten ontwikkelt en coördineert:

- Leden van het **crisisteam**: de directeur, de adjunct-directeur, de ib-er, eventueel duo-partner en indien nodig, een externe deskundige.
- Eén persoon wordt als eindverantwoordelijke/ contactpersoon aangewezen.
- Het **crisisteam** is verantwoordelijk voor:
 - Informatie aan de betrokkenen
 - Organisatorische aanpassingen
 - Opvang van leerlingen en collega's
 - Contacten met familie
 - Regelingen in verband met rouwbezoek en uitvaart
 - Administratieve afwikkeling
 - Eventuele nazorg

4. Het verstrekken van de informatie:

Het **crisisteam** gaat na wie geïnformeerd moet worden over het overlijden:

- Personeel, ook afwezig personeel op de hoogte brengen
- De groep van de leerkracht
- De kinderen uit de andere groepen
- Ouders
- Bestuur

5. Informeren van de groep van de leerkracht:

Aandachtspunten vooraf

Het **crisisteam** bereidt zich samen voor op het gesprek met de groep. Dit zal gaan in onderling overleg. Hierbij zullen minstens twee personen de groep in gaan.

De mededeling: Aandachtspunten bij het vertellen van het bericht:

- Begin met een inleidende zin maar breng het bericht vervolgens zonder eromheen te draaien (gebruik zonodig een prentenboek of een gedicht, lied).
- Geef in eerste instantie niet teveel informatie ineens.

- Geef voldoende tijd voor emoties. Blijf oog hebben voor de reacties van de kinderen.
- Voeg zonedig informatie toe maar houd je bij de feiten.
- Wanneer de leerlingen vragen hoe het verder moet, kun je de volgende informatie geven:
 - Hoe het contact verloopt met de familie.
 - Hoe de afspraken worden gemaakt over rouwbezoek en uitvaart.
 - Dat de ouders van de leerlingen van de school per brief geïnformeerd worden.
 - Vertel bij wie de leerlingen terecht kunnen voor een persoonlijk gesprek.

6. Bezoek aan familie:

Het eerste bezoek:

- Dezelfde dag neemt de directeur contact op met de familie om een bezoek af te spreken.
- Collega's in de gelegenheid stellen mee te gaan.
- Informeren welke informatie over het overlijden aan de leerlingen verteld mag worden.
- Praten over de te plaatsen advertentie in overleg met INNOVO.
- Eventueel een tweede bezoek plannen voor verdere afspraken.

De rouwadvertentie:

- Namens wie? (personeel, MR, INNOVO, bestuur, leerlingen).
- We kiezen voor een gezamenlijke advertentie.
- Voor welke krant(en) kiezen we?
- Zorg bij meer advertenties, dat ze bij elkaar in dezelfde editie en op de zelfde dag in de krant komen.
- Controleer de juiste spelling van de (voor-)namen.

Eventueel tweede bezoek:

- Vraag wat de school kan betekenen voor de familie.
- Overleg over alle te nemen stappen met de familie:
 - bezoekmogelijkheden van leerkracht(en) en/ of leerlingen.
 - bijwonen van de uitvaart/ reservering plaats in de kerk voor leerkrachten, kinderen en ouders.
 - brief die naar ouders van de groepen uitgaat.
 - versiering in de kerk, bv afstemming evt bloemstuk (kleur).
 - eventuele afscheidsdienst op school.

7. Organisatorische aanpassingen:

- Zorgen voor informatie aan de ouders.
- Duidelijke brief met aanpassing schooltijden voor bezoek begrafenis/crematie.
- Collega's in de gelegenheid stellen om de begrafenis bij te wonen.

8. Contacten met de ouders van de overige leerlingen:

Informeer de ouders via een brief over:

- De gebeurtenis
- Organisatorische (rooster)aanpassingen
- De (na)zorg voor de leerlingen op school
- Contactpersonen op school
- Aanwezigheid bij de uitvaart/ plaats in de kerk
- Eventuele afscheidsdienst op school
- (eventueel) rouwprocessen bij kinderen en problemen die zich daarbij kunnen voordoen. (info jeugdzorg / GGD)

9. Voor de begrafenis:

- Houd de reacties van kinderen goed in de gaten. Verdriet en vrolijk spel wisselen zich vaak af
- Creëer een herinneringsplek (ook na de begrafenis). Bedenk met de klas hoe je de overledene het best kunt gedenken: foto, kaars, bloemen, attributen van voor de leerkracht, geliefd speelgoed en dergelijke. Geef ruimte voor vragen.
- Geef leerlingen de kans om zich creatief te uiten: tekenen. Jonge kinderen spelen in de poppenhoek of verwerken op een andere manier vanuit spel.
- De kinderen kunnen in overleg met de familie van de overledene een aandeel hebben in de rouwdienst.
- De vlag wordt halfstok gehangen.
- Als de familie van de overledene de aanwezigheid van de kinderen bij de uitvaart niet op prijs stelt, kan op school eventueel een afscheidsdienst worden gehouden.
- Vang de leerlingen na de uitvaart of na de afscheidsdienst op om nog even na te praten.

10. Namens het team:

- Namens het team en kinderen een kaart.
- Rouwadvertentie namens alle geledingen.
- Bloemstuk namens team en kinderen. (eventueel geldelijke bijdrage)

11. Nazorg:

- Let op signalen van een stagnerend rouwproces bij leerlingen.
- Organiseer zondig gerichte activiteiten om het rouwproces te bevorderen zoals schrijven, tekenen of het werken met gevoelens.
- Let speciaal op risicoleerlingen zoals leerlingen die al eerder verlies geleden hebben en op risicocollega's.
- Geef leerlingen die veel moeite hebben met het verwerken van het verlies individuele begeleiding.
- Sta af en toe stil bij herinneringen aan de gestorven leerkracht.

12. Na de begrafenis

In de klas:

- Neem de dagen erna in de klas ruim de tijd om over de begrafenis te spreken.
- Probeer de dag na de uitvaart weer te starten met de lessen.
- Organiseer gerichte activiteiten om het rouwproces te bevorderen zoals schrijven, tekenen of het werken met gevoelens.
- Maak eventueel een gedenkplek van de overleden leerkracht.
- Zorgen voor begeleiden/coachen van de vervanger/nieuwe leerkracht.

Familie overleden leerkracht:

- Denk aan de familie; zij hebben vaak behoefte aan een nagesprek.
- Nodig de familie uit voor activiteiten op school. Zij geven zelf wel aan of ze dit aankunnen.
- Denk op de verjaardag en sterfdag aan familie van de overleden leerkracht.
- Persoonlijke bezittingen van de overleden leerkracht aan de familie overhandigen.

Leerkracht(en):

- Nazorg voor de groepsleerkracht en het team.

Protocol: Verdriet en rouw bij overlijden ouders, partner, kind van personeelslid.

1. Het bericht komt binnen:

- Bericht komt binnen. Als een bericht niet vanuit de officiële instanties komt, moet eerst gecontroleerd worden of de berichtgeving juist is.
- Degene die het bericht ontvangt meldt dit aan de directeur.
- De teamleider/directie geeft het bericht door aan het team. Ook, zij die niet aanwezig zijn, worden op de hoogte gesteld.

2. Het verstrekken van de informatie:

De directeur gaat na wie geïnformeerd moet worden over het overlijden:

- Personeel, ook afwezig personeel.
- De groep van de medewerker.
- Ouders van de groep.
- Bestuur.
- In onderling overleg bepalen wanneer het verdrietige nieuws zal worden verteld in de betreffende groep(en), aan de ouders en andere geledingen.

3. Organisatorische aanpassingen:

- Vervanging regelen voor groep.
- Zorgen voor informatie aan de ouders.
- Collega's, die bij de uitvaart aanwezig willen zijn, uitroosteren.

4. Contacten met medewerker:

- Uiterlijk de dag na het overlijden neemt de directeur contact op.
- Informeren welke informatie over het overlijden aan de leerlingen verteld mag worden.
- Een afspraak maken voor een bezoek.
- Hierbij is in ieder geval de teamleider/ directie aanwezig.
- Minstens met zijn tweeën gaan (in ieder geval niet alleen).
- Vraag wat de school kan betekenen voor de medewerker.
- Overleg over alle te nemen stappen:
 - Bezoekmogelijkheden van groepsleerkracht(en)
 - Bijwonen van de uitvaart/ reservering plaats in de kerk voor kinderen en ouders.
 - Brief die naar ouders van de groep(en) uitgaat.

5. Namens het team:

- Kaart namens het team.
- Er wordt een bezoekje gebracht aan de medewerker door (een delegatie van) het team.
- In geval van overlijden kinderen of partner van leerkracht wordt een advertentie geplaatst in het regionale dagblad namens de school.
- Bloemstuk namens team en kinderen. Is het duidelijk dat er gelden worden gevraagd voor donatie, wordt dat bedrag in envelop afgegeven.

Bijlage:

Verwerkingsideeën:

- Laat leerlingen nadenken wat voor iemand het was die is overleden. Laat ze dat in enkele regels op papier zetten.
- Laat leerlingen nadenken hoe ze hun klasgenootje willen blijven herinneren en laat ze dat opschrijven.
- In een tekenopdracht kunnen ze een tekening maken van de overledene. Ze kunnen een collage maken waarin allerlei kenmerken en herinneringen zijn verwerkt.
- Er kunnen kaartjes gemaakt worden die vervolgens aan de bloemen gehangen worden die bij de begrafenis/crematie worden gebruikt voor op de kist.
- Ze kunnen een gedicht schrijven.
- In een afscheidsbrief of een troostbrief kunnen kinderen ook hun gevoelens kwijt.

Boeken:

Onderbouw

- Derk Das blijft altijd bij ons. Susan Varley
- Kikker en het vogeltje. Max Velthuijs
- Stilte a.u.b., ik denk aan kip. Hans Haagen en Harry Geelen
- Dat is heel wat voor een kat. Judith Viorst
- Lieve oma Pluis. Dick Bruna
- Hoe het was toen Heins opa doodging. M. Gydal
- Doodleuk. B. Cole
- Ik krijg tranen in mijn ogen als ik aan je denk. I. van Essen
- De allerbeste oma van de wereld. F. Hubner en K. Hocker
- Dag papa in de hemel. I. van Dongen
- Een opa om nooit te vergeten. B. Westera en H. van Straaten

Bovenbouw

- Perenbomen bloeien wit. G. Bakker
- En opeens is alles anders. Y. van Emmerik
- GSM. M. Gommeren
- Pijnstillers. C. Slee
- Zonder Papa. D. Verreydt

Wat is op school aan te bevelen:

- Brochure van de hulpverleningsdienst over: plotselinge dood van een leerling of leerkracht in het basis- of voortgezet onderwijs.
- Boek: Ik krijg tranen in mijn ogen als ik aan je denk: Ineke van Essen
- De meest gestelde vragen over kinderen en de dood: Stichting In de Wolken □ Brochure: Boeken over afscheid
- Artikel: Tijd voor verlies uit het praxis bulletin okt. 2001
- Artikel: Groot verdriet voor kleine mensen uit het praxis bulletin sept. 1996
- Artikel: Als kinderen te maken krijgen met de dood: schoolkrantartikel GGD
- CD Rom over rouwverwerking: Hoe moet ik nou die klas/groep in?

- Brochure: De dood klopt aan de schooldeur/ omgaan met verdriet en rouw vanuit christelijk perspectief

Internetsites:

Bij deze ontvang je van mij de meest relevante internetsites:

www.achterderegenboog.nl (landelijke organisatie voor verliesverwerking bij kinderen en jongeren)

www.in-de-wolken.nl (informatie en uitgaven over omgaan met verlies)

www.kankerspoken.nl (informatie voor en over kinderen die een ouder met kanker hebben)

www.verliesverwerken.nl (landelijke stichting rouwbegeleiding)

www.herinnerdingen.nl (voor kinderen, het maken van herinnermateriaal)

www.rouwverwerking.startpagina.nl (verwijspagina inzake rouw)

www.truusbreukers.nl (praktijk voor rouw en verliesverwerking Maastricht)